

1 METODY PSYCHOLOGICKÉHO VÝZKUMU A PRAXE, MOŽNOSTI A ZÁSADY JEJICH VYUŽITÍ

1.1 Rychlý náhled kapitoly

V této kapitole se seznámíte metodologií, budete umět volit jednotlivé výzkumné přístupy, stanovovat hypotézy nebo výzkumné otázky, zvládněte zvolit typ výzkumného souboru a budete se orientovat v základních metodách výzkumu.

1.2 Cíle kapitoly

Po prostudování bude student:

- vysvětlit základní podmínky vědeckého výzkumu: validitu a reliabilitu
- popsat jednotlivé fáze psychologického výzkumu
- rozlišit různé způsoby výběru vzorku respondentů
- orientován v různých způsobech vyhodnocování získaných dat
- vysvětlí podstatu rozdílu mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumem.

Následně bude schopen popsat hlavní výzkumné metody, včetně jejich pozitiv a negativ a v různých výzkumných situacích nastaví adekvátní způsob získávání a vyhodnocování dat.

1.3 Klíčová slova

Validita a reliabilita, fáze psychologického výzkumu, hypotéza, nezávisle a závisle proměnná, výběr vzorku (náhodný, stratifikovaný, příležitostný, samovýběr), posuzovací stupnice (číselné stupnice, grafické stupnice, standardní stupnice, nominační techniky, metody řazení, metody s nucenou volbou, statistické posuzovací stupnice), korelace – koincidence, korelační koeficient, chyby (haló efekt, efekt přání, efekt prvního dojmu, efekt kontrastu, efekt podobnosti, efekt přání, chyba mírnosti, chyba přisnosti, chyba centrální tendence), výzkumné přístupy (kvalitativní a kvantitativní přístup, longitudinální, transverzální a semilongitudinální), výzkumné metody (základní, speciální), introspekce, extrospekce, fáze pozorování, experiment (přirozený – kvaziexperiment, terénní, ex post facto), rozhovor (strukturovaný, polostrukturovaný a nestrukturovaný), fáze rozhovoru, způsob a zaznamenávání rozhovoru, trychtýřovité a hřebenové uspořádání dotazníku,

1.4 Výkladová část

1.4.1 Metodologie, vědecké metody, hypotézy

Stejně jako každá vědecká disciplína má své metody a metodologii, není výjimkou ani psychologie. Psychologie má v tomto směru specifické postavení, neboť jedinečnost a individualita každého člověka nám neposkytne žádné obecně platné a vždy platící zákonitosti, nýbrž zákonitosti mající zpravidla povahu pravděpodobnostní. Jak jsme zmínili v předchozí kapitole, cílem psychologie je získat co nejvíce poznatků o psychice člověka, aby bylo možné opakující se jevy podchytit, zobecnit, vytvořit teorii a tu potom využít v praxi.

METODOLOGIE je teoretická psychologická disciplína, která se mj. základy psychologických výzkumů a určuje metody zkoumání psychických procesů, stavů a vlastností a pravidla jejich užití.

METODOLOGIE KVALITATIVNÍ – zkoumá kvalitativní metody výzkumu, např. pražská skupina pedagogické etnografie uplatňuje kvalitativní metodologii v psychologických výzkumech ve škole.

METODOLOGIE KVANTITATIVNÍ – zkoumá kvantitativní metody výzkumu.

METODA (METHODOS - má řecký původ - znamená cestu k cíli), v přeneseném významu znamená „způsob vědeckého poznávání jevů a faktů“ (Benesch, 1997, s. 45) Při psychologických výzkumech je třeba si uvědomit zásadní rozdíl mezi vědeckou a nevědeckou metodou.

NEVĚDECKÁ METODA

Nevědecká metoda nesplňuje podmínky metody vědecké, zvláště validitu a reliabilitu. Příkladem z historie psychologie je např. frenologie, což byla metoda, která na základě tvaru lebky určovala povahu člověka.

VĚDECKÁ METODA

Vědecká metoda je podle Nakonečného (1997, s. 92) „soubor principů, způsobů a prostředků získávání vědeckých poznatků... je to určitý, přísnými pravidly vymezený postup.“ Způsob, tedy metoda, jakou se pro psychologický výzkum získávají poznatky, je považován za vědecký, pokud jsou splněny dvě základní podmínky, validita a reliabilita.

VALIDITA = platnost (validní, věrohodné, platné)

Validita vypovídá o tom, že výzkumník měří skutečně to, co měřit chce. Validita tedy určuje, do jaké míry můžeme výsledek zobecnit jako obecně platný; do jaké míry měříme to, co vskutku měřit chceme a jak přesně to měříme. Validita vyjadřuje míru. Není to něco, co buď je, nebo není. Nejlépe je vyjadřovat ji v nějakých kategoriích, např. vysoká validita, střední validita a nízká validita. (Svoboda, 2005)

Hill (2004) rozlišuje ještě interní validita (zda příčinou sledovaných jevů byly skutečně ty proměnné, které výzkumník sledoval) nebo externí (zda lze výsledky zobecnit i na jiné účastníky nebo jiné prostředí).

RELIABILITA = spolehlivost (reliabilní znamená opakovatelné, nenáhodné, spolehlivé, přesné)

Měření je reliabilní, pokud při opakovaném měření za stejných podmínek poskytuje stejné výsledky. Znamená určitý základní předpoklad relativní stálosti dosažených výsledků v čase a určuje, do jaké míry se můžeme na výsledek spolehnout. (Svoboda, 2005)

1.4.2 *Podmínky psychologického výzkumu*

Psychologický výzkum je velmi organizačně, časově i psychicky náročný a k tomu, aby dospěl ke zdárnému cíli, je třeba vytvořit vhodné podmínky. Tyto vhodné podmínky tvoří tři faktory: osobnost výzkumníka, adekvátní metody a citlivost, etický přístup k respondentovi.

OSOBNOST VÝZKUMNÍKA

Výzkumník by měl být člověk osobnostně zralý, který má nadhled, schopnost seberegulace, měl by mít o výzkumné činnosti základní znalosti a měl by mít také dostatečné odborné znalosti.

METODY VÝZKUMU

Nástroj výzkumu by měl být adekvátní, tj. skutečně zaměřen na to, co chceme zkoumat. Zkoumající by si měl být jist, že výzkumem sleduje opravdu to, co chce zjistit. Měl by být co nejvíce objektivní. V případě tvorby dotazníku je na místě úvaha, zda v některých otázkách již nějak není podsouvána očekávaná odpověď. Teoreticky by měl mít respondent pocit, že ať odpoví cokoliv, tak je všechno správně, aby se nestylizoval do toho, co chceme slyšet.

CITLIVOST VŮČI RESPONDENTŮM

Psychologické výzkumy neustále řeší složité etické otázky související s výzkumem psychiky jednotlivců. V každém případě by být zachována citlivost vůči respondentovi, respekt, tolerance k odlišnostem apod.

1.4.3 *Fáze psychologického výzkumu*

Výzkum podle Čápa (1993) se skládá z několika etap: přípravného stadia, fáze rozhodovací, vlastního výzkumu a fáze závěrečné.

1.4.3.1 **PŘÍPRAVNÉ STADIUM**

Vždy na počátku výzkumu je třeba stanovit předmět výzkumu, tedy zformulovat problém, nápad, který by výzkum mohl řešit. Pro počátek je velmi důležité prostudovat literaturu související s předmětem/tématem výzkumu, výsledky dosavadních výzkumů stejného nebo podobného problému, výstupy projektů apod.

Z hlediska správného nasměrování výzkumu můžeme využít orientační pozorování a rozhovory, analýzu produktů činnosti. Přípravná fáze by měla výzkumníka dovést k formulaci dílčích výzkumných problémů, stanovení hypotézy a ustavení dalšího výzkumného postupu.

HYPOTÉZA

Cílem stanovení hypotézy je zkonkretizovat výzkumný problém do dílčích částí, usměrňovat linii výzkumu tím, že se hypotézy buď potvrzují, nebo vyvracejí. Hypotéza tedy specifikuje výzkumný problém. Hypotézy jsou vědecká tvrzení, která se formulují jako oznamovací věty. Hypotéza je vlastně možnou odpovědí na výzkumný problém a je sestavena na základě podrobného prostudování dosavadních poznatků a teorií. Hlavním smyslem hypotézy je určit její pravdivost, což může ve výzkumné strategii potvrdit její nasměrování, případně upravit základní předpoklady výzkumu.

Hypotéza má vždy „má charakter pravděpodobnostní výpovědi, kdy zjišťuje, v jakém vztahu jsou dva nebo více jevů, zda jde o jev náhodný nebo jev příčiny a následku.“ (Kern, 1999, s. 279)

Podle Benesch (1997, str. 53) „hypotéza doslova znamená podezírání. Toto negativní spojení je zde míněno pozitivně“ určitá domněnka poslouží jako pokus o vysvětlení a jeho platnost se ověří.“

Hypotézy vyjadřují vztah alespoň dvou proměnných ve smyslu rozdílu, vztahů, následků. Častou chybou při formulaci hypotéz je příliš složitá a dlouhá formulace a to, že obsahuje mnoho proměnných, mezi kterými nejsou jasně dány vztahy.

1.4.3.2 ROZHODOVACÍ FÁZE VÝZKUMU

Na základě výstupů předchozí fáze se výzkumník rozhodne, jakým způsobem bude výzkum provádět a jakými metodami bude sbírat zjišťované údaje. Na počátku je nutné, aby stanovil proměnné výzkumu a zvolil způsob výběru výzkumného vzorku.

PROMĚNNÉ

„Proměnná je jakýkoli objekt, vlastnost nebo událost, které se nějak mění nebo kde existuje variabilita (odlišnost)“. (Hill, 1998, s. 34) Tedy to, co může nabývat různých hodnot. Např. agrese, inteligence, věk, pohlaví, množství alkoholu, schopnost řídit vozidlo apod.

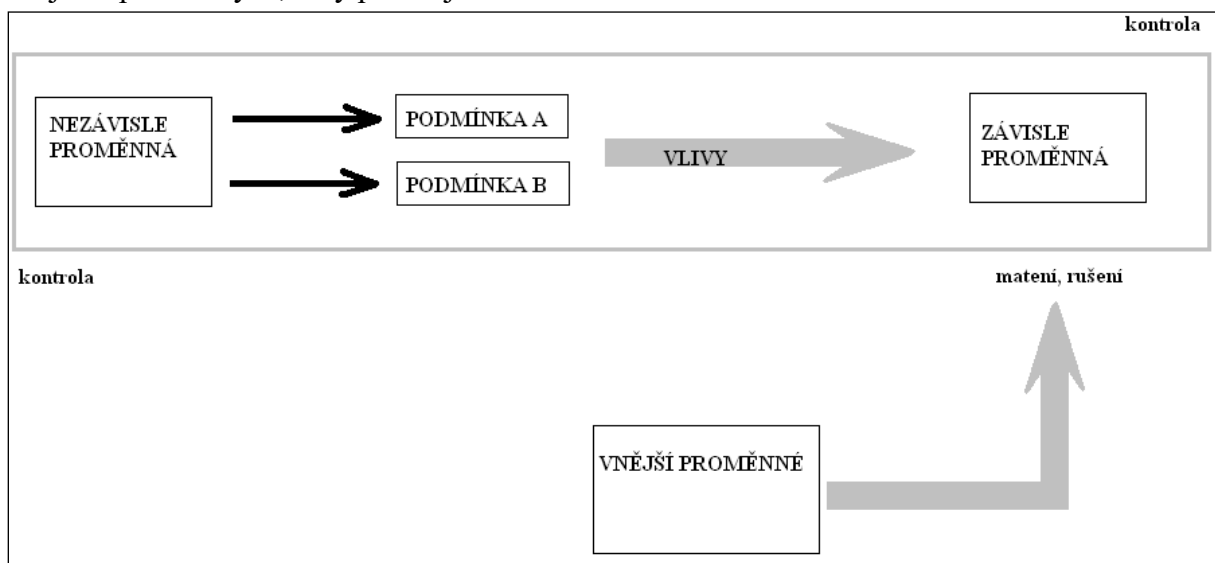
NEZÁVISLE PROMĚNNÁ

- proměnná, která je nezávislá na tom, co pokusná osoba dělá
- je to ta hodnota, s níž experimentátor manipuluje.

ZÁVISLE PROMĚNNÁ

- proměnná, jejíž hodnoty bezprostředně závisejí na nezávisle proměnné
- hodnota, kterou lze pozorovat.

Působení nezávisle proměnné za určitých podmínek ovlivňuje změny u závisle proměnné. Nicméně kromě těchto kontrolovaných vlivů a podmínek mohou působit také vnější proměnné, které mohou výsledky experimentu zkreslit. Proto je v experimentech důležitá také kontrola vnějších proměnných, tedy pokud je to možné.

Obr. 2 Působení proměnných v experimentu (převzato z Hill, 2004, s. 34)

VÝBĚR VZORKU

Výběr vzorku je proces, kdy si vybírá výzkumník ze stanovené cílové skupiny subjekty účastníci se výzkumu. Vzhledem k tomu, že výsledky psychologického výzkumu budou zobecněny na stanovenou cílovou skupinu, musí být výběr co nejreprezentativnější. Hill (2004) popisuje typ výběru náhodný, stratifikovaný, příležitostný a samovýběr. V psychologický vědeckých výzkumech, zvláště experimentech, se ještě vybraní jedinci dále dělí do dvou skupin, experimentální (ve kterých je přítomen zkoumaný stav) a skupiny kontrolní (skupina, ve které není přítomný zkoumaný stav). Výstupy získané v kontrolní skupině slouží jako výchozí bod, s nímž jsou srovnávány výsledky experimentální skupiny.

NÁHODNÝ VÝBĚR

Náhodný výběr je takový způsob výběru z cílové skupiny, při kterém má každý člen cílové skupiny stejnou naději, že bude vybrán. Výhodou je získání pravděpodobně nezkráceného vzorku. Nevýhoda spočívá v případě výzkumů ve velké cílové skupině, proto je metoda skutečného náhodného výběru pro výzkum poměrně vzácná.

STRATIFIKOVANÝ VÝBĚR

Dosažení skutečně reprezentativního vzorku je možné pomocí stratifikovaného výběru. V tomto případě dochází k rozdělení cílové skupiny do menších kategorií (tzv. STRAT) a následnému výběru členů těchto strat v poměru, v jakém se vyskytují v cílové populaci. Nevýhodou je časová náročnost, protože je složité definovat dílčí podkategorie a určit jejich poměr. Výhodou je ovšem dosažení skutečně reprezentativního vzorku.

PŘÍLEŽITOSTNÝ VÝBĚR

Příležitostný výběr zahrnuje výběr těch subjektů, které jsou momentálně nablízku a k dispozici.

SAMOVÝBĚR

Samovýběr se skládá z jedinců, kteří rozhodli o své účasti ve výzkumu. Výhodou tohoto výběru je praktičnost, dobrovolná spolupráce subjektů a v případě podepsání informovaného souhlasu je výběr vzorku také eticky čistý. Výběr realizovaný tímto způsobem je často nereprezentativní, zkreslené subjektem.

1.4.3.3 VLASTNÍ VÝZKUM – REALIZAČNÍ FÁZE

V této fázi se realizuje vlastní výzkum. Máme stanoven výzkumný problém, hypotézy, vzorek a metody zkoumání. Ještě dříve, než začne výzkumník s vlastní realizací, musí mít jasno také ve způsobu, jakým bude registrovat výsledky.

ZPŮSOBY REGISTRACE A VYHODNOCENÍ – POSUZOVACÍ STUPNICE POZOROVÁNÍ/EXPERIMENTŮ

Posuzovací stupnice mají velkou výhodu nejen v možnosti kvantifikace sledovaného jevu, ale hlavně v jednoduchosti a rychlosti. Existuje celá řada posuzovacích stupnic, Jiránek a kol. (1997) uvádí popis číselné stupnice, grafické stupnice, standardní stupnice, nominační techniky, metody řazení, metody s nucenou volbou, statistické posuzovací stupnice.

ČÍSELNÉ STUPNICE

Číselná stupnice slouží k odhadu frekvence a intenzity pozorovaného jevu. Výzkumník si připraví záznamový arch, ve kterém si vytvoří seznam položek posuzovaného jevu. U každé položky může stanovit např. několikabodovou škálu a každá položku potom hodnotí určitým počtem bodů. Součet bodů potom tvoří celkové skóre intenzity a frekvence sledovaného jevu.

GRAFICKÉ STUPNICE

Místo číselné škály použije výzkumník úsečku nebo jiný grafický útvar, na které pozorovatel stanoví pozici žáka, frekvenci nebo intenzitu sledovaného znaku. Např. položka „Při hodině se houpe na židli“ je graficky vyhodnocena na úsečce mezi póly velmi často – nikdy.

STANDARDNÍ STUPNICE

Standardní stupnice bývají často nazývány metodou srovnávacího bodování. Respondent je posuzován v intenzitě nebo frekvenci sledovaných znaků a srovnáván s jinými respondenty. Standardní se stupnice nazývá proto, že se v rámci sledované skupiny vytvoří určitá „norma“ – standard, se kterou jsou jednotlivci porovnáváni. Příkladem je např. seřazení žáků podle aktivity v hodině. Standardní stupnice mohou být vytvořeny pro sledování více znaků. Tato metoda klade velké požadavky na objektivitu pozorovatele a jeho zkušenosti se sledováním jevů.

STUPNICE PÁROVÉHO SROVNÁVÁNÍ

Stupnice párového srovnávání je variantou standardní stupnice, protože umožňuje porovnávat jakéhokoli respondenta s jiným jakýmkoli respondentem. Např. umožňuje vyjádřit pozici žáka ve třídě součtem získaných bodů. Tato metoda také klade velké požadavky na objektivitu pozorovatele a jeho zkušenosti se sledováním jevů.

NOMINAČNÍ TECHNIKA

Nominační technika je metoda, která předpokládá vzájemnou znalost respondentů (např. školní třídu). Respondent nominuje jiného respondenta v souvislosti s výskytem určitého jevu. (např. napíše jméno žáka, který je nositelem určitých charakteristik, např. je nejpečlivější). Výzkumy statisticky potvrzují, že pokud respondent (např. žák ve třídě) získá 60 % voleb, je dostatečným nositelem dané vlastnosti.

METODA ŘAZENÍ

Tato technika opět předpokládá vzájemnou znalost respondentů (např. školní třídu). Výzkumník připraví seznam respondentů a seznam sledovaných jevů, např. osobnostních vlastností a úkolem respondenta je udělit pořadí podle toho, jak výraznými nositeli posuzované vlastnosti jsou. Výzkumník na závěr získá pořadí všech žáků ve třídě odstupňované podle frekvence výskytu nebo intenzity výskytu jistého projevu.

METODA S NUCENOU VOLBOU

Výzkumník si připraví pro pozorování arch s popisem vybraných jevů (např. vlastností nebo chování, které jsou podkladem pro vykonávání určité činnosti nebo povolání) a označuje ty, které na respondentovi identifikuje. Příklad: „posouzení disponovanosti k míčovým hrám“: rychlost, pohotovost, obratnost, koordinace pohybů, mrštnost, síla, schopnost rychlého rozhodování, fyzická odolnost apod.

STATISTICKÁ POSUZOVACÍ STUPNICE

Tato posuzovací stupnice předpokládá tzv. normální rozložení posuzovaného jevu v populaci, tedy že nadprůměrný a podprůměrný výskyt daného jevu je méně častý než průměrné hodnoty výskytu. Tato metoda je vhodná všude tam, kde pozorovatel posuzuje individuální rozdíly na větším počtu respondentů.

ZPŮSOB VYHODNOCENÍ POMOCÍ STATISTICKÝCH METOD

Při vyhodnocování výsledků experimentu by mělo dojít k tzv. statistickému zpracování. Cílem popisné statistiky je popsat a vyjádřit výsledky zkoumání (Reiterová, 2000). Proces probíhá v několika fázích:

- seřazení dat (vytvoření tabulky podle počtu nebo častosti výskytu jevu, grafické znázornění grafy apod.)
- výpočet střední hodnoty (aritmetický průměr, medián, modus)
- výpočet rozptylu (šířky rozptylu a směrodatné odchylky od průměru)
- určení korelací (korelace /koincidence): podstatou je zjišťování vztahu mezi dvěma či více proměnnými, o kterých předpokládáme nebo víme, že vytvářejí smysluplnou, psychologicky významnou relaci. K vyjádření vztahu těsnosti používáme tzv. korelační koeficient (značí se „r“) a směrové vztahy (hodnoty +, -). Korelační koeficient nabývá hodnot od -1 do +1. zápis: $r \in [-1,0; +1,0]$. Žádný vztah znamená 0, úplná závislost je označena 1. S růstem hodnoty r od 0 k 1 se míra vztahu zvyšuje. Korelují-li spolu dva jevy kladně, znamená to, že s rostoucí hodnotou jednoho z nich roste i hodnota druhého. Záporná

korelace pak vyjadřuje opačný vztah (čím více absencí ve škole, tím horší výsledky zkoušek). Korelace nám poskytuje informaci o společném výskytu sledovaných jevů, ale ne vždy vypovídá o jejich kauzální souvislosti, tzn., že ne vždy se musí jednat o příčinu a následek. (Hill, 2004)

- Interpretace výsledků. Rozhodování o platnosti probíhá na základě statistických testů. Podle Kerna (1999, s. 279) jsou „výsledky experimentu považovány za prokázané (statisticky signifikantní), pokud je pravděpodobnost (p), že změna nebo změny v experimentu jsou náhodné, nižší než 5 % ($p < 0,05$).“

Pozn. Kvalitativní výzkumy jsou zaznamenány, tříděny a interpretovány jiným způsobem, který v tomto textu nebude dále popisován.

1.4.3.4 ZÁVĚREČNÁ FÁZE VÝZKUMU

Všechny výstupní údaje, získané jakoukoli metodou označovanou za vědeckou, musí splňovat podmínky reliability a validity. Vzhledem k náročnosti psychologických výzkumů, s ohledem na individualitu respondentů, splnění celé řady podmínek na straně výzkumníka, respondenta a metod je pro výzkum vždy výhodné zkoumat více osob a výsledky zpracovat pomocí matematických, statistických metod.

Výsledky výzkumu se předkládají v textové podobě a obsahují interpretaci získaných relevantních údajů. V interpretaci je vysvětlen vztah získaných údajů k cíli výzkumu, ke stanoveným hypotézám, zdůvodněno, proč získané údaje ne/odpovídají hypotézám. Při interpretaci je třeba si uvědomovat možnost chyb a zkreslení, ke kterým mohlo v průběhu zkoumání dojít. Mohou se objevit:

- chyby nesprávného zakotvení (nevhodně postavený výzkum, jehož příčinou může být nezkušenost, nedůslednost při studiu počátečních zdrojů, přílišné zaměření a očekávání experimentátora apod.)
- chyby a zkreslení, které mohou souviset s aktuálním psychickým nebo fyzickým stavem experimentátora i respondenta
- chyby v interpersonálním poznávání výzkumníka.

Po interpretaci výsledků by měla následovat diskuse. Je to prostor, ve kterém by si výzkumník měl klást otázky související s proběhlým výzkumem. Byl vhodně zvolený výzkumný problém? Správně zformulovány hypotézy? Vhodně zvolené metody? Adekvátní výběr vzorku cílové populace? Postihl všechny vztahy mezi proměnnými? Nepůsobily ještě jiné, vnější proměnné? Mohou být z výzkumu vyvozeny další hypotézy a zobecnění?

Ze závěrů by mělo být zřejmé, jestli výzkum přinesl nové poznatky, zda byly splněny cíle výzkumu, jaká jsou omezení a míra zobecnitelnosti zjištěných výsledků. (Smékal, 2009)

CHYBY V INTERPERSONÁLNÍM POZNÁVÁNÍ

HALÓ EFEKT

Tendence posuzovat u zkoumaného v určitém směru dominující vlastnost, která upoutala pozornost a tendence přisuzovat i další vlastnosti.

EFEKT PŘÁNÍ

Projevuje se v tendenci vidět druhé lidi tak, jakými si přejeme, aby byli.

EFEKT PRVNÍHO DOJMU

Hodnotí celou osobnost zkoumaného podle prvního dojmu, který na výzkumníka proband udělal.

EFEKT KONTRASTU

Člověk, který má určitou vlastnost, má tendenci ji vidět u druhých lidí menší (nedochvilný výzkumník si nevšimne nedochvilnosti probanda).

EFEKT PODOBNOSTI

Člověk, který je nositelem určité vlastnosti, ji předpokládá i u jiných.

EFEKT PŘÁNÍ

Tendence vidět druhé takové, jakými si přejeme, aby byli.

CHYBA MÍRNOSTI

Tendence hodnotit lidi spíš pozitivně.

CHYBA PŘÍSNOSTI

Tendence hodnotit lidi spíš negativně.

CHYBA CENTRÁLNÍ TENDENCE

Tendence vyhýbat se krajním pólům určitých vlastností nebo způsobů chování a užívat pouze středních hodnot.

1.4.4 Výzkumné přístupy

PŘÍSTUP KVANTITATIVNÍ A KVALITATIVNÍ

V psychologii jako řadě jiných humanitních disciplín se vyčlenily z hlediska metod a způsobu vyhodnocování dva základní výzkumné přístupy, kvalitativní a kvantitativní. Oba postupy mají své opodstatnění a podle povahy problému volíme jeden nebo druhý. Někdy je možné kombinovat obojí. V tabulce předkládám základní rozdíly mezi jednotlivými přístupy.

PŘÍSTUP LONGITUDINÁLNÍ, TRANSVERZÁLNÍ A SEMILONGITUDINÁLNÍ

Z hlediska délky trvání výzkumu rozlišujeme výzkumný přístup longitudinální, transverzální a semilongitudinální. (Hill, 2004)

LONGITUDINÁLNÍ

Tytéž subjekty jsou zkoumány po dlouhé časové období, měření se opakují. Postup spočívá v tom, že sledujeme tytéž osoby po několik let a pravidelně v určitých intervalech u nich zjišťujeme potřebné údaje. Výhodou tohoto výzkumného přístupu je menší zkreslení subjektivními proměnnými. V některých oblastech psychologie, např. při zjišťování vývoje duševní poruchy, je longitudinální studie jedinou cestou. Získáme důkladný obraz o změnách osobnosti v průběhu vývoje. Nevýhodou je časová náročnost, nákladnost, zvýšená pravděpodobnost ztráty subjektů mezi jednotlivými měřeními. Je obtížné nebo nemožné studii opakovat.

TRANSVERZÁLNÍ PŘÍSTUP

Různě staré subjekty jsou zkoumány v jediném konkrétním okamžiku. Tímto výzkumným přístupem se rychleji nashromáždí data, je to nezávislé měření. Tímto přístupem ve stejné době shromáždíme údaje o větším počtu osob a srovnáme průměrné hodnoty jednotlivých věkových skupin. Je to praktická metoda, lze okamžitě získat výsledky. Metoda je levnější a časově méně náročná než longitudinální. Průřezové studie mohou být ovlivněny sociálním prostředím v

daném čase, vyskytují se rušivé subjektivní proměnné, nepochopení, potřeba většího počtu subjektů.

SEMILONGITUDINÁLNÍ (SMÍŠENÝ) PŘÍSTUP

Tento typ výzkumu se snaží využít přednosti obou uvedených přístupů a omezit jejich nevýhody. Oproti longitudinálnímu výzkumu je kratší, organizačně méně náročný, a tedy i méně nákladný. Využívá několik věkově odlišných skupin zkoumaných osob, které sleduje určitou dobu. (Hill, 2004)

1.4.5 *Metody výzkumu*

Psychické jevy nejsou snadno přístupné pro přímé zkoumání. Usuzujeme na ně z

- vnějších projevů chování,
- popisu vnitřního prožívání
- měření tělesných/fyziologických dějů.

Musil (1996) rozlišuje metody na základní a speciální. Každá jednotlivá metoda, které užíváme v psychologickém výzkumu k shromažďování údajů, má některé přednosti i některé obtíže, popřípadě nedostatky. Proto zpravidla kombinujeme několik metod navzájem.

VÝZKUMNÉ METODY ZÁKLADNÍ (všechny klinické metody, založené na empirickém přístupu, umožňující určitou variabilitu a subjektivitu či nestandardnost respektující osobní úhel pohledu výzkumníka)

- pozorování
- metody explorační
 - interview
 - rozhovor
 - anamnéza, zvl. školní anamnéza
 - anketa
 - dotazník
 - rozbor slovních projevů,
 - rozbor produktů činnosti.

VÝZKUMNÉ METODY SPECIÁLNÍ

(metody strukturované, standardní, objektivní a normalizované, splňující požadavky exaktnosti, zejm. ve smyslu validity a reliability), k nimž patří:

- metody škálové - posuzovací stupnice,
- sociografické a sociometrické techniky
- psychologické diagnostické metody – testy
 - objektivní (výkonové, osobnostní, hodnotící osobnostní škály)
 - subjektivní (osobnostní inventáře a dotazníky, inventáře zájmové, postoje, projektivní metody)
- experimentální metody.

1.4.5.1 POZOROVÁNÍ

Pozorování je nejstarší psychologickou metodou, která patří jen zdánlivě k těm snadným... Při pozorování v psychologii zachycujeme údaje o člověku, o jeho činnostech a projevech psychiky ve vztahu s prostředím. Pozorování jako vědecká metoda by mělo být záměrné, plánovité, systematické a řízené.

Sledované jevy následně analyzujeme, vyhodnocujeme a interpretujeme. Je třeba si uvědomit, že nikdy nepozorujeme přímo vlastnosti osobnosti, ale vždy pouze vnější projevy. Vztah mezi vnějším chováním a s ním souvisejícím vnitřním

prožíváním není přímočarý, pozorovatelné chování je jen odrazem toho, co se děje uvnitř člověka. V interpretacích se pozorovatel vždy pohybuje jen na úrovni pravděpodobnosti, nikoli jistoty. Ale i ta pravděpodobnost má svůj přínos.

Nejčastější chyby při pozorování je povrchnost, neschopnost postřehnout podstatné znaky posuzovaného jevu, předčasné vyvozování závěrů, které vyplývají z přesvědčení pozorovatele a ne jevu samotného, neúplnost pozorování – pozorovatel často zastaví pozorování ve chvíli, kdy dojde k názoru, že má dostatek „průkazných informací“, jednostrannost – pozoruje jev jen v určité situaci nebo za určitých okolností, podceňování registrace pozorovaných údajů a spoléhání na paměť. (Kusák, Dařílek, 1998)

DRUHY POZOROVÁNÍ

Kusák (1999) a Hill (1998) rozlišují níže uvedené druhy pozorování.

INTROSPEKCE

Sledování a popis vlastního prožívání. Jedná se o vysoce subjektivní metodu pozorování vlastních psychických projevů pozorovatele. Ve výzkumech má obtížnou zobecnitelnost svých závěrů vyplývajících z nepřesností sebepopisů dotazovaných.

EXTROSPEKCE

Extrospekce je pozorování jiných lidí zprostředkovaně, prostřednictvím sledování jejich chování a jednání. Je to metoda, která je objektivnější než introspekce.

INDIVIDUÁLNÍ

Individuální pozorování je zaměřeno na jednotlivce, jeho psychické procesy, vlastnosti a stavy

SKUPINOVÉ

Skupinové pozorování je zaměřeno na více jedinců najednou nebo na skupinu jako celek. Používá se tam, kde středem pozornosti jsou skupinové jevy (např. spolupráce, soupeřivost, soudržnost a jiná dimenze sociální skupiny).

SYSTEMATICKÉ

Systematické pozorování je předem připravené, promyšlené a dlouhodobé sledování projevů jednotlivce nebo skupiny vedoucí k podstatě sledovaného jevu. Obvykle mu předchází příležitostné pozorování jevu, který si vyžádá speciální zájem pozorovatele.

PŘÍLEŽITOSTNÉ

Příležitostné pozorování je vyvoláno nápadností nějakého jevu v chování jednotlivce nebo skupiny. Nebývá považováno za vědeckou metodu, protože mu chybí cílevědomost a záměrnost

KRÁTKODOBÉ

Krátkodobé pozorování je ohraničeno přesně určenými časovými úseky. Je jednorázové, má situační charakter.

DLOUHODOBÉ

Dlouhodobé pozorování probíhá v delším časovém úseku, např. v průběhu např. celého roku, může používat průřezových metod (metoda časových vzorků) nebo sledovaný jev pozorujeme delší dobu, ale jen v určitých činnostech nebo obdobích.

PŘÍMÉ

V tomto případě pozorovatel je v přímém kontaktu s pozorovaným/i

NEPŘÍMÉ (ZPROSTŘEDKOVANÉ)

Nepřímé pozorování znamená získávat informace o sledovaném jevu prostřednictvím jiných osob.

SKRYTÉ

Pozorovatel sleduje osobu skrytě, např. za jednostranně průhledným zrcadlem.

PŘIROZENÉ

Dochází k zaznamenávání spontánně se vyskytujícího chování v přirozeném prostředí subjektu. Výhodou je vysoká ekologická validita (realismus), pokud je pozorovatel skryt. Přirozené pozorování se může použít k nalezení námětů pro experimentální studie nebo k ověření dřívějších výsledků podobných studií. Nevýhodou je nesnadnost vyvozování přesného vztahu příčiny a následku mezi proměnnými, které jsou pouze pozorovány, ale není s nimi manipulováno. Nedostatečná kontrola podmínek způsobuje obtížnější opakování. Neposledním problémem je etická otázka související s narušením soukromí. (Hill, 2004)

ŘÍZENÉ /KONTROLOVATELNÉ

Dochází k zaznamenávání spontánně se vyskytujícího chování, ale za podmínek připravených výzkumníkem. Výhodou je větší kontrola nad prostředím, což vede k větší přesnosti pozorování, možnost snadnějšího opakování. Nevýhodou je možnost zkreslení reaktivity respondenta pokud si uvědomí, že je sledován nebo ví, co se sleduje. Podle Hilla (2004) má toto pozorování nižší ekologickou validitu, nelze usuzovat na příčinu a následek.

ZÚČASTNĚNÉ

Výzkumník je zapojen do každodenního života subjektů, ať už s jejich vědomím nebo bez něho. Výhodou je vysoká ekologická validita, pokud je utajen, menší, pokud není utajen v závislosti na míře integrace se subjekty. Pozorovatelé mohou tak získat přístup k mimořádně podrobným a hlubokým poznatkům, které nelze získat jinou metodou. Nevýhodou představuje zvláště nemožnost zaznamenat údaje pohotově a přesně. Také nelze situaci přesně opakovat, nelze usuzovat na příčinu a následek. Chování pozorovatele může subjekty ovlivnit. V neposlední řadě se objeví etické problémy „klamání“ v případě utajených účastníků. (Kusák, 1999, Hill, 2004)

FÁZE POZOROVÁNÍ

Helus (2001) a Kusák (1999) popisují základní fáze pozorování.

PRVNÍ FÁZE = OBSAHOVÉ ZAMĚŘENÍ POZOROVÁNÍ

Na počátku pozorování si musí výzkumník konkretizovat sledovaný jev (vychází přitom ze stanovené hypotézy) do sledovaných znaků / jevů. Současně pozorování omezí časově, (na určité, předem plánované časové úseky) a prostorově (např. na určité žáky ve třídě).

Dále si musí promyslet, jakým způsobem bude postupovat, jak si bude zaznamenávat sledované jevy. Pochopitelně se musí předběžně seznámit s dostupnými informacemi o jevu, který zamýšlí pozorovat. Někdy je nutné definovat jednotku pozorovaného projevu.

DRUHÁ FÁZE = VLASTNÍ POZOROVÁNÍ A REGISTRACE ZJIŠTĚNÝCH ÚDAJŮ

Výsledek pozorování často závisí na zvolené formě záznamových archů, které umožňují nenápadnost, snadnost a přehlednost. Snahou výzkumníka je být co nejvíce objektivní, nicméně pokud je možnost více pozorovatelů, dochází k větší eliminaci chyb.

Registrace průběhu pozorování je jednou z nejdůležitějších fází. V porovnání s celkovým pozorováním a následným vzpomínáním se jeví jako nejhodnotnější prostředek pozorovací archy (např. záznamový arch rozdělený např. po minutách). Pozorovatel vždy každou minutu zapíše, co se právě teď děje, např. kdo v tu dobu mluvil, kdo byl aktivní a kdo byl jen posluchač apod. Další variantou je připravit arch, kde jsou napsány různé aktivity, které učitel při hodině používá (chválí, nadává, poučuje, napomíná, vysvětluje, klade otázku, ironizuje) a pozorovatel pak pouze dělá v příslušnou dobu čárky. Nejčastěji používanými jsou tzv. posuzovací stupnice.

TŘETÍ FÁZE = ANALÝZA ZJIŠTĚNÝCH ÚDAJŮ

V této fázi pozorování hledá pozorovatel vztahy mezi pozorovaným jevem a jeho možnými příčinami, vzájemné vztahy mezi ním a jinými jevy.

ČTVRTÁ FÁZE = VÝKLAD POZOROVANÉHO JEVU

Poslední fáze pozorování obsahuje vysvětlení a z nich vyplývající závěry, k nimž pozorovatel dospěl na základě svých zjištění.

1.4.5.2 EXPERIMENT

„Experiment zahrnuje manipulaci s nezávisle proměnnou, aby se zjistilo, jaký vliv má na závisle proměnnou, při současné přísné kontrole vlivu všech ostatních vnějších proměnných“ (Hill, 2004, s. 36). Experimentátor nečeká, až se jev objeví (jak je tomu u klasického pozorování), ale sám jej plánovaně vyvolá. Experiment ve srovnání s neexperimentálním pozorováním také lépe umožňuje měření, kvantitativní vyjádření, a tedy přesnější poznání.

LABORATORNÍ EXPERIMENT

„V laboratoři výzkumník záměrně manipuluje s nezávisle proměnnou, přičemž pomocí standardizovaných postupů zajišťuje přímou kontrolu vnějších proměnných.“ (Hill, 2004, s. 36) Laboratorní experiment patří k nejuvednějším metodám, protože manipulace s nezávisle proměnnou prokazuje vztah příčina – následek. Laboratorní prostředí zvyšuje možnost kontroly examinátora. Možnost užití registračních přístrojů a ovládání podnětů umožňuje objektivnější měření. Nevýhodou je umělé prostředí, ve kterém experiment probíhá, protože toto prostředí je pro pokusnou osobu neobvyklé a může výsledky rušivě zkreslit. Laboratorní experiment má nízkou ekologickou validitu (výsledky nelze zobecnit pro potřeby skutečného života). Také výběr vzorku respondentů může průběh výzkumu zkreslit, protože odhadují charakteristiky požadavku, očekávání examinátora apod. Je tedy potřeba opatrnost při zobecňování výsledků na přirozené prostředí.

PŘIROZENÝ EXPERIMENT = kvaziexperiment

„Nezávisle proměnná se změnila přirozenou událostí, výzkumník pouze zaznamenává vliv této změny na závisle proměnnou“. (Hill, 2004, s. 36) Nevýhodou je skutečnost, že chybí jakékoli kontrola nad nezávisle proměnnou.

Výhodou je vysoká ekologická validita, protože přirozená změna nastává v přirozeném prostředí a ne v prostředí navozeném experimentátorem. Přirozené prostředí vede k přiměřenějšímu chování, lze výsledky lépe přenášet do praxe. Vzniká velmi malé zkreslení z výběru nebo charakteristiky požadavku (pokud subjekty nevědí, že je experimentátoři pozorují).

Nevýhodou je obtížnost rozpoznat příčinu a následek. Tento experiment nelze opakovat, je malá kontrola nad vnějšími proměnnými a žádná kontrola nad nezávisle proměnnou. Může dojít ke zkreslení, zkreslení, pokud subjekty vědí, že jsou zkoumány. Je třeba řešit etické problémy souhlasu, klamání, narušení soukromí apod. (Hill, 2004)

TERÉNNÍ EXPERIMENT

„Výzkumník záměrně manipuluje s nezávisle proměnnou, ale děje se o v přirozeném prostředí subjektu“. (Hill, 2004, s. 36) Výhodou je větší ekologická validita než u laboratorního experimentu, protože k chování dochází v přirozeném prostředí při současném omezení zkreslení dané výběrem – subjekty nemusíme přemlouvat, aby šli do laboratoře a kladenými požadavky (pokud o experimentu nevědí). Nevýhodou je obtížnější kontrola vnějších proměnných, větší pravděpodobnost zkreslení, obtížnější přesné zaznamenávání údajů, obtížnější možnost přesného opakování, etické problémy souhlasu, klamání, narušení soukromí apod.

EXPERIMENT EX POST FACTO

Jedná se o výzkumný postup, který jde opačným směrem – od závisle proměnné (oné události, nehody) k nezávisle proměnné, která v minulosti působila. Hledáme příčinu relativně známého stavu. Známe tedy závisle proměnnou (např. stav dodržování mravních norem ve skupině chovanců výchovného ústavu) a hledáme nezávisle proměnnou (tj. příčinu, která způsobila např. zhoršení jejich chování). Nezávisle proměnnou nemůže badatel manipulovat, protože byla stanovena již před výzkumem. K experimentálnímu zásahu došlo bez zásahu experimentátora (dopravní nehoda, úraz, „nechtěné děti“). Nevýhodou je interpretace zjištěných údajů včetně nebezpečí, že jsou určité jevy neopodstatněně dány do souvislostí jen proto, že následovaly po sobě. (Benesch, 1997, Ferjenčík, 2000, Hill, 2004)

1.4.5.3 ROZHOVOR

Rozhovor je často používaná metoda, sloužící k shromažďování údajů v psychologickém výzkumu. Je to jedna z nejobtížnějších metod (nedá se naučit). Je zapotřebí určité empatie, sociálního citění, které lze částečně naučit.

Rozhovor můžeme definovat jako explorační metodu, kterou používáme tam, kde nelze uplatnit přímé pozorování, popř. jiné metody v „pátrání“ po psychických obsazích jedince, jako jsou jeho postoje, názory, prožitky apod. Výhodou je mnoho podrobných údajů, zvláště o vnitřních stavech a přesvědčeních. Nevýhodou je velké nebezpečí z důvodu subjektivity výzkumníka, který také spoléhá na údaje z vlastních výpovědí osob, které nemusí být pravdivé (Hill, 2004)

Pro efektivní vedení rozhovoru je třeba splnit celou řadu podmínek. Důležité je navození správného vztahu mezi tazatelem a dotazovaným. Pokud je tento vztah kladný, přináší rozhovor mnoho údajů značně hodnověrných. Dále důležitá je nestrannost tazatele. Z nástroje výzkumu,

z formulací otázek, nonverbálních signálů tazatele nesmí být zřejmé, které otázce straní on, kterou očekává, tj. jeho názor nebo postoj. Situace při rozhovoru závisí i na způsobu formulace otázek. Nežádoucí jsou sugestivní otázky, které téměř vnucují určitou odpověď podle obecně uznávaných norem. Asi nejdůležitější zásada je nepřerušovat dotazovaného, je třeba naslouchat, aby věděl, že tazatele sdělované zajímá.

DRUHY OTÁZEK

OTEVŘENÉ

Otevřené otázky umožňují respondentovi odpovídat svými slovy a jsou vhodné tam, kde výzkumník potřebuje nenásilně, hlouběji proniknout do psychiky respondenta.

UZAVŘENÉ

Uzavřené otázky vyžadují dvoudimenzionální odpověď „ano -ne“. Mají přesnou formulaci a často vedou k výběru mezi dvěma nebo více možnostmi odpovědí.

PŘÍMÉ

Přímé otázky míří bezprostředně k jádru problému a jsou nejčastěji užívané při zjišťování prožitkově neutrálních údajů.

NEPŘÍMÉ

Nepřímé otázky se sledovaným tématem rozhovoru zdánlivě nesouvisejí, jsou vhodné tam, kde předpokládáme silnější osobní zábrany.

ROZHODOVACÍ

Tazatel klade dotazovanému otázku s plným zněním problému.

ALTERNATIVNÍ

Alternativní otázky mají často sugestivní podtext. („Udělal jsi to ty nebo někdo jiný?“)

DOPLŇUJÍCÍ

Tazatel se ptá na související informace („Kdo tam u toho byl?“)

VYBÍZECÍ

Pokud rozhovor vážne, vybídne tazatel dotazovaného k pokračování.

(Benesch, 1997, Ferjenčík, 2000, Hill, 2004)

DRUHY ROZHovorŮ

Hill (2004) rozlišuje z hlediska formy rozhovor strukturovaný, polostrukturovaný a nestrukturovaný.

STRUKTUROVANÝ/ ŘÍZENÝ = standardizovaný

Strukturovaný rozhovor využívá předem připravených uzavřených otázek, které mají jasnou formulaci a jsou kladeny ve stejném pořadí. Výhodou je snadná kvantifikace a analýza odpovědí, spolehlivost, opakovatelnost, zobecnitelnost. Výsledky dosažené tímto rozhovorem mají nižší validitu z důvodu zkreslován nebo možného ignorování dat v důsledku omezeného výběru odpovědí nebo malé citlivosti v kladení otázek.

POLOSTRUKTUROVANÝ

Obsahuje pokyny, jaké otázky klást, ale znění a čas jsou ponechány na tazateli, odpovědi mohou být otevřené. Tento druh rozhovoru umožňuje modifikaci dotazů, další dotazování, přidání dalšího podtématu a opětovný návrat k němu. Je to metoda poměrně pružná, citlivá, má dobrou spolehlivost a umožňuje snadnou analýzu. Analýza otevřených odpovědí je složitější a velkou nevýhodou této metody.

NESTRUKTUROVANÝ ROZHOVOR / VOLNÝ, nestandardizovaný

Nestrukturovaný rozhovor je charakterizován především otevřenými otázkami na zvolené téma. Nemá stanoveny pevně otázky ani způsoby odpovědí. Tazatel při rozhovoru pomáhá a objasňuje, respondent je řízen tazatelem, ale bývá zde větší prostor pro dotazovaného, který jeho směr i témata může ovlivňovat.

FÁZE ROZHOVORU

ÚVODNÍ FÁZE

Úvodní fáze slouží k navázání dobrého kontaktu s pocitem důvěry. V počátku rozhovoru klade tazatel otázky, které dotazovaného zaujmou, získají ho ke spolupráci. Navození příznivé atmosféry vede k volnějšímu, nestísněnému projevu.

Počáteční otázky by neměly směřovat k jádru problému, protože na získání důvěry, na úvodní fázi do značné míry závisí úspěch celého rozhovoru. Postupně přecházíme od témat, o nichž se snadno mluví (např. o zájmových činnostech ve volném čase) k tématům „méně příjemným“.

VZESTUPNÁ FÁZE

Vzestupná fáze je jakýmsi přechodem a postupným přibližováním se k jádru rozhovoru. Klade se důraz na klidný, věcný a přátelský tón. Důležitá je technika podněcování a kladení otázek. Otázky by měl mít výzkumník předem připraveny, alespoň hlavní otázky a jejich pořadí, ale podle situace je vhodné pohotově modifikovat průběh rozhovoru (žádost o doplňkové vysvětlení k nejasné odpovědi). Důležité je „umět poslouchat“ nejen obsah sdělení, ale také emoční projevy, paralingvistické charakteristiky řeči. Doporučuje se sledovat i mimoslovní projevy, kde není důležité, co říká, ale jak se při tom chová. Mimoslovní projevy mohou být zdrojem cenných informací, které doplňují žákovu výpověď nebo vypovídají o její věrohodnosti.

KULMINAČNÍ FÁZE

Kulminační fáze je nejhodnotnější fáze rozhovoru, vrcholí odkrytím jádra problému. Důležitá je schopnost pozorovatele postihnout souvislosti s jistou pravděpodobností vlastního omylu. Tazatel musí přihlídnout při následné interpretaci k možnému zkreslení výpovědi, proto je nezbytné odložit závěry až k ověření informací v konfrontaci s jinými prameny a souvislostmi.

ZÁVĚREČNÁ FÁZE

Rozhovor je třeba vhodně uzavřít, aby dotazovaný odcházel s pocitem uvolnění. Neměl by mít pocit, že na něm byly vynuceny informace, které nechtěl sdělit, ale že v tazateli našel naslouchajícího a podporujícího partnera.

ZPŮSOB A ZAZNAMENÁVÁNÍ ODPOVĚDÍ

Podle situace volíme způsob záznamu rozhovoru. Tazatel může přímo při rozhovoru dělat zápisky, další možností je zapsat si jen nezbytné údaje a ostatní dopsat bezprostředně po ukončení rozhovoru. Je možné využít pro výzkum diktafon, případně kameru.

Zapisování odpovědí poněkud zdržuje, narušuje plynulost toku hovoru. Obojí -zapisování i diktafon - působí rušivě a znejišťují dotazovaného. Pokud se tazatel spoléhá na svou paměť, může se na něco zapomenout. Je třeba počítat s určitým únikem informací. V případě výzkumu je nutné vybrat optimální řešení vzhledem k individuálním podmínkám situace.

1.4.5.4 DOTAZNÍK

Dotazník je písemná technika získávání údajů od subjektů, umožňuje hromadné zjišťování určitého jevu. Otázky mají psanou formu a vyžaduje se i písemná odpověď. Slouží ke zjišťování podobných údajů jako rozhovor.

Velkou výhodou této metody je poměrně rychlé a pohodlné shromažďování velkého množství dat, opakovatelnost a snadné zpracování odpovědí, podnětová jednota, spolehlivost, anonymita. Pro tazatele je dotazování pomocí dotazníku bezpečnější.

Na druhou stranu dotazníky postrádají pružnost, jsou založeny na vlastní výpovědi a mohou být zkresleny mírou motivace. Ke zkreslení dochází podle Krejčové (2003) často proto, že respondenti odpovídají způsobem, jaký považují za společensky vhodné nebo se chtějí výzkumníkovi „zalíbit“, odpovídají stereotypně. Je poměrně obtížné sestavit dotazník s vysokou reliabilitou a validitou. Při vyplňování dotazníku (bez možnosti doplňujících otázek) se může stát, že tatáž otázka může mít pro různé lidi různý význam, otázka nebude správně pochopena, nemusí odpovídat věku, někteří lidé se neradi vyjadřují písemně.

V dotazníkovém šetření chybí tazateli tzv. korektiv, když posléze zjistí, že dotazovaný otázku nepochopil. Zpětně již nejde nic upřesnit, pokud se dotazovaný již při distribuci dotazníku sám nepřihlásil, že otázce nerozumí. Když odpověď vypadá zajímavě nebo ji lze interpretovat dvojznačně, nelze se už doptat a ujasnit si smysl sdělení. Tazateli uniká nonverbální část komunikace (to vede ke zkreslení -lze hůře vyčíst, zda respondent reaguje na samotné téma nebo se v odpovědích odráží fakt, že respondentovi vadí něco, co souvisí se způsobem dotazování. V takovém případě svými odpověďmi reaguje spíše na danou situaci. Pro zjišťování objektivitu se měří tzv. Lži skóre. Položky jsou zařazeny mezi jednotlivé položky dotazníku a jisté specifické odpovědi na tyto položky svědčí o nevěrohodnosti údajů – pokud mají vysoké L skóre, bývají vyřazeny z výzkumu. (Krejčová, 2003)

TYPY OTÁZEK

Samozřejmostí je vyvarovat se otázkám sugestivním, příliš dlouhým, nejasně nebo dvojznačně formulovaným.

OTEVŘENÉ DOTAZY

Otevřené dotazy jsou v dotazníku koncipovány tak, že za položeným dotazem je dán prostor např. několika řádků, na nichž respondent může rozvinout svoji odpověď.

UZAVŘENÉ DOTAZY

Uzavřená otázka nabízí respondentovi předem připravené varianty. Za určitým výrokem následuje možnost

- odpovědi ano – ne, případně nevím. Nevýhodou je, že respondenti mívají často pocit, že se do předepsaných variant svými názory „nevejdu“. Pak jsou nuceni zaškrtnout odpověď, která se jejich postoji blíží nejvíc, příp. odpověď vůbec neuvedou, což může vést ke zkreslení informací. Uzavřené mají tu výhodu, že se dobře hodnotí.
- jinou variantou jsou tzv. uzavřené otázky škálové, při kterých má respondent možnost vyjádřit svůj souhlas nebo nesouhlas několikabodovou stupnicí.

PROJEKČNÍ DOTAZY

Projekční otázky mají charakter otázek nepřímých, tedy tazatel získává odpovědi oklikou, projekcí. Zkoumaná osoba na základě sestaveného systému dotazů „promítá“ svoje postoje, motivy a skryté názory na jiné osoby nebo předměty. Tím vypovídá především o sobě.

(Benesch, 1997, Ferjenčík, 2000, Hill, 2004)

DRUHY DOTAZNÍKŮ

PODLE ZPŮSOBU ODPOVĚDI ZKOUMANÉ OSOBY NA OTÁZKY

- otevřený (může se vyjadřovat volně)
- vázaný (má vázané odpovědi typu: ano, ne, nevím, případně zaškrťované)

PODLE ZPŮSOBU DISTRIBUCE

- osobní předání
- zaslání
- zprostředkované předání jinou osobou

PODLE CÍLE DOTAZNÍKU

- anketa (jednoduchý typ dotazníku)
- výzkumný
- průzkumný

PODLE ZAMĚŘENÍ (Papica, 1984)

- osobnostní dotazníky

Respondent posuzuje své projevy chování, postoje a pocity k sobě nebo vůči vnějšímu světu. Jsou v podstatě introspektivní metodou a jsou založeny na představě, že osobnost je souborem vymezených rysů (vlastností), které mohou být měřeny

- posuzovací – ratingové škály

Posuzovací škály odhalují, jak jiní lidé posuzují daného respondenta a dojem, jaký v nich budí. Předkládají se lidem, kteří přicházejí s respondentem do kontaktu, mohou být zaměřeny na rozmanité charakteristiky.

- postojové škály

Postojové škály jsou sestaveny na základě statistických konstrukcí, často mají standardizovanou a normalizovanou podobu pro použití v určité populaci. Zahrnují řadu položek a výroků, ke kterým respondenti volí odpovědi podle stupně souhlasu (nesouhlasu) s jejich obsahem

PRÁCE S DOTAZNÍKEM

Na počátku je důležité stanovit výzkumný problém, vybrat reprezentativní vzorek pro výzkum, vytvořit strukturu dotazníku, pořadí otázek. Na počátek dotazníku je třeba řadit otázky, které vzbudí zájem o daný problém a nevyžadují příliš přemýšlení. Je důležité postupovat od lehčího k těžším, od všeobecného ke specifickému – trychtýřovité uspořádání otázek.

Při psychologickém výzkumu je vhodné nejdříve zrealizovat tzv. předvýzkum, ve kterém si tazatel ujasní nejen adekvátnost a správnost kladených otázek, ale vůbec zaměření dotazníku. Na základě analýzy těchto informací provede případné úpravy a provede vlastní výzkum u vybraného vzorku cílové populace. Po sběru dat dojde k vyhodnocení, kvantifikaci dat, následné analýze, interpretaci a vytvoření závěru.

Dotazník by měl obsahovat oslovení (přiměřené cílové skupině), krátké informace o tom, co dotazníkem chcete zjistit, žádost o jeho vyplnění, informace o anonymitě respondentů, instrukce, jak mají dotazník vyplňovat.

Na počátku vlastního dotazníku by měly být otázky zjišťující základní informace o osobě vyplňujícího (věk, pohlaví, příp. další informace, které s tématem dotazníku souvisejí, např. počet sourozenců, velikost obce bydliště, apod.). Poté by měly následovat otázky, které vzbudí zájem zkoumaného o téma nebo otázky, na které zná odpověď. Pak dotazy ostatní podle zásady od jednodušších a obecných, na něž následuje spontánnější odpověď. Nakonec jsou zařazovány dotazy konkrétní, zpřesňující a otázky zaměřené na jádro zkoumaného problému a související se stanovenými hypotézami výzkumu.

Pokud se dotazník zaměřuje na větší počet témat, mohou být otázky uspořádány:

- jednotlivých tematických okruhů, ve kterých jsou otázky uspořádány od jednoduchých po nejtěžší (tzv. trychtýřovité uspořádání)
- nebo bývá dotazník koncipován od obecných otázek ze všech zkoumaných témat po ty speciální a osobní (hřebenové uspořádání).

Způsob záleží na tazateli, na tom, co považuje v dané situaci za optimální. Zásadou je dodržovat jistou logičnost a návaznost, nepřeskakovat násilně od jednoho k druhému.

(Benesch, 1997, Ferjenčík, 2000, Hill, 2004)

1.4.5.5 DALŠÍ METODY PSYCHOLOGICKÉHO VÝZKUMU

ANALÝZA PRODUKTŮ ČINNOSTI

Tato metoda vychází z předpokladu, že každý produkt člověka odráží osobnostní zvláštnosti svého tvůrce a můžeme jejich prostřednictvím studovat jeho psychiku. Výhodné je vždy spojení této metody s rozhovorem. V produkcích hledáme jeho postoje, motivy, názory, prožitky, hodnoty, vztahy k sobě a jiným lidem apod.

Analyzovat můžeme písemné, ústní, výtvarné projevy, herní aktivity, úpravy sešitů a mnoho dalších. Analyzovat můžeme i chování během činností (napětí, těkavost, soustředěnost, odolnost vůči překážkám apod.)

Rozbor volnějších písemných projevů:

Pro psychologický výzkum získáváme písemné projevy tím způsobem, že vyzveme skupinu osob k napsání volného pojednání na určité téma. Písemný projev tohoto druhu je ve srovnání s odpověďmi na dotazník přirozenější, méně omezený a schematický. Někteří lidé přijmou výzvu k volnějším písemným projevům na dané téma jako příležitost k tomu, aby vyjádřili své osobní problémy, píšou ochotně a podrobně. Jiní naopak píšou s nechutí nebo se dokonce vyhnou

vyjádření k tomu, co výzkumníka zajímá a co požadoval. Analýza volnějšiho písemného projevu je pracnější než zpracování dotazníku.

Analýza produktů činnosti vyžaduje dlouholetou zkušenost a speciální trénink a nezbytnou míru přiměřených znalostí. Z důvodu možnosti nesprávného výkladu a interpretací způsobuje, že se metoda jeví jako obtížně dostupná.

Pokud výzkumník získá informace respondenta o jeho životních podmínkách, událostech a o něm samém, je důležité dobře rozlišit tři momenty: skutečný (objektivní) stav věcí, jak si jedinec tento stav věcí subjektivně uvědomuje a co je schopen a také ochoten o tom slovně vyjádřit. V některých případech se tyto momenty mohou plně shodovat, jindy jsou mezi nimi menší nebo větší rozdíly. V životě jedince často působí velmi silně právě to, jak on subjektivně vidí a hodnotí události, osoby, sebe sama, i když to třeba není zcela adekvátní poznání a hodnocení. (Krejčová, 2003)

KAZUISTIKA

Specifická psychologická metoda popisu a rozboru konkrétního případu. Údaje se získávají rozbořením životopisu jedince, postižením významných okamžiků jeho života, které mohly ovlivnit výskyt sledovaného jevu. (Nakonečný, 1997)

1.4.5.6 SOCIOMETRIE

Zvláštní metodou je sociometrie, hojně užívaná zvláště v sociální psychologii. Kusák (1999) ji popisuje jako určitou formu situačního testu, která se používá tam, kde pozorovatel potřebuje poznat strukturu a organizaci kolektivu. Tato metoda zpřístupní pozorovateli povahu interpersonálních vztahů mezi respondenty (zejména žáky ve třídě) na pozadí vzájemných sympatií a antipatií. Nejčastější formou zadání je sociometrický dotazník, výsledkem zpracování je sociogram – grafické znázornění pozice žáka ve třídě.

1.4.5.7 PSYCHOLOGICKÉ DIAGNOSTICKÉ METODY

Psychologických diagnostických metod je celá řada. Pokud chceme využít psychodiagnostickou metodu k identifikaci nějakého výzkumného problému, vždy je třeba pracovat s více metodami a teprve poté výsledky interpretovat a vyhodnotit.

DĚLENÍ PSYCHODIAGNOSTICKÝCH METOD:

KVANTITATIVNÍ

Do této skupiny patří všechny metody, jejichž výsledky lze kvantitativně zpracovat. Při psychologickém výzkumu je nutné při analýze použít adekvátní statistické metody z důvodu relevantnosti získaných poznatků.

KVALITATIVNÍ

Kvalitativními metodami zjišťujeme údaje, které se týkají osoby respondenta a jež nelze kvantifikovat. Tyto údaje jsou však zvláště z hlediska správnosti interpretace výsledků velmi důležité.

NETESTOVÉ

Netestové metody užívají odborní psychologové i ostatní pracovníci (včetně pozorovatelů). Můžeme sem zahrnout rozhovor, pozorování, rozbor produktů činnosti včetně písemných projevů a přirozený experiment.

TESTOVÉ

Psychologické testy jsou testy standardizované, musí splňovat přísná kritéria a pracují s nimi jen psychologové. Problematikou testů se zabývá speciální psychologická disciplína psychodiagnostika. Psychodiagnostické metody se vyznačují různou měrou přesnosti a validity a jsou buď standardizované (mají psychometricky stanovené normy pro určitou populaci, které umožňují srovnat výsledky jedince s populačním průměrem) nebo nestandardizované.

Podle způsobu, jakým zkoumané osoby pracují, dělíme testy na:

- verbální (užívá se slovního materiálu, který je zpracováván buď písemně na papíře, nebo na počítači)
- neverbální (obrazy, geometrické obrazce, neverbální symboly)

Podle způsobu, jakým se přistupuje k analýze výsledků, lze odlišit testy

- výkonové (hodnotí výkon z určitého hlediska podle stanovených kritérií - doplnění věty, číselné řady, obrázku atd. V zásadě se předpokládá, že dosažené výsledky korespondují s určitými schopnostmi, dovednostmi či vědomostmi;
- projektivní (výsledky jsou chápány zprostředkovaně jako výsledek projekce, přenosu subjektivních obsahů do objektivního vyjádření slovem, kresbou, mimikou apod. Projektivní testy zadávají úkoly nejednoznačné a málo strukturované, testovaná osoba má poměrně široký prostor pro odpovědi. Není zde kladen důraz na správnost. Tím se mimo jiné omezuje možnost záměrného zkreslování odpovědí. Uplatněním projektivních technik je možno získat cenné diagnostické údaje o prožívání jedinců včetně jeho některých nevědomých součástí. Vyžadují však zpravidla speciální přípravu a určitou diagnostickou zkušenost.

Podle zaměření na zkoumané jevy lze rozlišit testy:

- vědomostí a dovedností, pro školní účely se označují jako didaktické testy,
- inteligence a speciálních schopností (motorické, matematické, hudební, paměti, představivosti atd.)
- některých dalších vymezených osobnostních vlastností jako např. temperamentu, frustrační tolerance atd.
- testy osobnosti jako celku. (Svoboda, 2005)

1.5 Shrnutí

Psychologický výzkum stejně jako výzkumy v jiných vědních oborech se skládá z fáze přípravné (stanovení typu výzkumu, ustavení cíle a stanovení hypotéz), rozhodovací (stanovení proměnných, výběr vzorku, volba metod), realizační a závěrečné. Každá výzkumná metoda má svá specifika, možnosti, omezení, postup realizace a vyhodnocování. Mezi základní metody patří rozhovor, pozorování, experiment, dotazník, analýza produktů činnosti, ale také se lze zařadit kazuistiky, psychodiagnostické texty nebo sociometrii. Výzkumník si při interpretaci

musí uvědomovat možnost chyb a zkreslení, ke kterým mohlo v průběhu zkoumání dojít. Mohou se objevit chyby nesprávného zakotvení, chyby a zkreslení, které mohou souviset s aktuálním psychickým nebo fyzickým stavem experimentátora i respondenta a chyby v interpersonálním poznávání výzkumníka. Každý výzkumná metoda má svá pozitiva a negativa, při jejich užívání je třeba mít vždy na paměti všechny okolnosti, které by mohl výzkum zkreslit.

1.6 Kontrolní otázky

1. Vysvětlete podstatu vědecké metody, validitu a reliabilitu.
2. Jaké jsou možnosti výběru respondentů? Jakou má výhody a nevýhody každá skupina?
3. Vyjmenujte a vysvětlete alespoň 8 možností způsobů registrace a vyhodnocení u pozorování a experimentů.
4. Jakých chyb se může dopustit výzkumník v rámci chyb v interpersonální percepci?
5. Jakými statistickými metodami se může vyhodnocovat kvantitativní výzkum?
6. Jaké znáte druhy experimentů a čím se liší experiment *ex post facto*?
7. Popište jednotlivé fáze rozhovoru a pozorování.
8. Uveďte klady a zápory dotazníkové metody.
9. Co je to sociometrie, kdo je jejím autorem a kde se nejčastěji používá?
10. Jaké druhy psychologických testů rozlišujeme podle způsobu, jak se přistupuje k analýze výsledků?

1.7 Korespondenční úkol

1. Vyhleďte v metodologické literatuře problematiku stanovení hypotéz, vysvětlete, co znamená nulová hypotéza, uveďte příklady správně a nesprávně zformulovaných hypotéz. Rozsah: 3 NS, minimálně 3 zdroje.
2. Vyhleďte v české nebo zahraniční odborné příklad výzkumu realizovaného longitudinální metodou, popište jej v souladu s postupnými etapami výzkumu. Rozsah: 3 NS, minimálně 3 zdroje.

1.8 Pro zájemce

Vyhleďte zahraniční výzkum (ne starší 10 let) zaměřený na problematiku Vámi studovaného oboru, popište jej a vyhleďte porovnání s národním výzkumným šetřením – vlastní komparace. Rozsah: 5 NS, minimálně 3 zdroje, z toho alespoň jeden zahraniční (ne slovenský).

1.9 Literatura, informační zdroje

NOLEN-HOEKSEMA, S. et al. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3.

BENESCH, H. *Encyklopedický atlas psychologie*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-317-7.

CUMMINSOVÁ, D. D. *Základy experimentální psychologie*. Praha: Portál, 2006.

FERJENČÍK, J. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-367-6.

FÜRSTOVÁ, M. *Psychologie*. Praha: Votobia, 1997. ISBN 80-7198-199-0.

- HARTL, P. a HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Třetí, aktualizované vydání. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0873-0.
- HELUS, Z. *Úvod do sociální psychologie: (aktualizovaná témata pro studující učitelství)*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2001. ISBN 80-7290-054-4.
- HILL, G. *Moderní psychologie*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-641-1.
- KERN, H., et al. *Přehled psychologie*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-240-8. (str. 33 –52)
- KREJČOVÁ, E. *Kapitoly z pedagogické psychologie*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2003.
- KUSÁK., P., DAŘÍLEK, P. *Pedagogická psychologie – část A*. Olomouc: UP, 1999. ISBN 80-7067-837-2.
- NAKONEČNÝ, M. *Encyklopedie obecné psychologie*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0625-7.
- NAKONEČNÝ, M. *Úvod do psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-0993-0. Str. 215 – 243.
- NAKONEČNÝ, M. *Základy psychologie*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0689-3.
- PAPICA, J. *Základy psychometrie*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1984.
- PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1086-6.
- REITEROVÁ, E. *Základy statistiky pro studenty psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000. ISBN 80-244-0083-9.
- SMÉKAL, V. *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadlení [i.e. zrcadle] vědomí a jednání*. 3., opr. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2009. ISBN 978-80-87029-62-6.
- SVOBODA, M. *Psychologická diagnostika dospělých*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2005, c1999. ISBN 80-7367-050-X.
- VÁGNEROVÁ, M. *Základy obecné psychologie*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. ISBN 978-80-7372-283-8.
- VÁGNEROVÁ, M. *Obecná psychologie: dílčí aspekty lidské psychiky a jejich orgánový základ*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3268-1.